



HADİSLERE GÖRE DECCÂLİN ÖZELLİKLERİ

Dr. Osman Bodur*

Öz

Kur'an'ın en yetkili müfessiri olan Hz. Peygamber'in sözleri, pek çok konuda bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler, ibadet, muamelat vb. konular hakkında olduğu gibi ahir zamanla alakalı meseleleri de kapsamaktadır. Bunlar arasında deccâlle alakalı rivayetler önemli bir yer tutmaktadır. Makalenin giriş kısmında deccal kavramı hakkında bazı temel bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında ise tespit edilebildiği ölçüde hadislerdeki veriler ışığında en çetin ahir zaman fitnesi olan deccâlin bazı özellikleri inceleme konusu edilmiş, başlıklar halinde konu ele alınmıştır. Deccallerin sayısı, ortaya çıkacağı zaman ve mekân, yeryüzünde kalacağı süre, öldürüp diriltmesi, bazı kutsal beldelere girememesi, alındaki kafir yazısı, cennet ve cehennemi, yanında ekmekten bir dağ bulunması ve ölümü gibi temel konular, konuyla ilgili rivayetler ekseninde işlenmiştir. Bununla birlikte deccâl konusuyula ilgili daha ziyade modern yorumlara da temas edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, deccâl ile ilgili rivayetlerin anlaşılmasında mecâz ilmini bilmenin kaçınılmaz olduğu ve modern dönemin verileriyle deccâle ait bazı özelliklerin daha kolay anlaşılabilceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Deccâl, hadis, rivayet, ahir zaman, fitne*

THE CHARACTERISTICS OF ANTICHRIST ACCORDING TO THE HADITHS

Abstract

The words of Prophet Mohammed, the most authorized person to interpret the Qur'an, contain much information about different subjects like worshipping, dealing and transaction, etc. However, it also comprises information about the end of the world and traditions about antichrist have an important place in it. In this article, the characteristics of antichrist, the hardest provocation (fitna) at the end of the world, will be examined with the help of the hadith. In addition, interpretations of some hadith about antichrist will be mentioned as well. Main subjects like the number of antichrist, time and place of appearance, time he'll be on earth, how he causes death and gives life, how he cannot enter holy cities, the word 'non-believer' written on his forehead, the hell and the paradise, the pile of bread as big as a mountain, his death etc, are handled with the help of traditions. Modern approaches to antichrist are also being mentioned in this article. The necessity of science of metaphor for understanding the traditions about antichrist and the understanding some of the characteristics of the antichrist with modern information is being emphasized at the end of this article.

Keywords: *Antichrist, Hadith, Tradition, End of the world, Provocation.*

* Dr, Hadis, osmanhisarcikli@hotmail.com



GİRİŞ

Allah Teâlâ insanı dünyaya imtihan için göndermiştir. Bu imtihanların en çetinleri arasında ahir zaman hâdiseleri arasında önemli bir yer tutan deccâl fitnesi yer almaktadır. Kur'an'da bu fitneden açıkça haber veren ayet olmamakla birlikte, hadislerde onun olağanüstü özelliklerini olacağı net bir biçimde haber verilmiştir. Bu yüzden İslam dininde deccal inancı, itikadi açıdan Kur'an'la değil hadislerle temellendirilmektedir (Zeki Sarıtoprak, "Deccâl", Dia, 9/69). Ne var ki bazı tefsirlerde "*Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, önceden iman etmemiş olan veya imanında hayır kazanmayan kimseye artık iman etmesi fayda vermez*" (el-En'am 6/ 158) ayetinde yer alan "bazı ayetler" ibaresiyle kastedilen hususlardan birinin deccâl olduğu ifade edilmiştir (Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 7/265).

Yine bazı müfessirler tarafından Ehl-i kitabın, ölümünden önce mutlaka Hz. İsa'ya iman edeceğini, (en-Nisa 4/159) Hz. İsa'nın beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacağını (Al-i İmran 3/ 46) gökleri ve yeri yaratmanın insanları yaratmaktan daha zor olduğunu (el-Mü'min 40/ 57) ve kıyamet alametlerinin geldiğini (Muhammed 40/57) bildiren ayetlerde de dolaylı olarak deccâle işaret edildiği kaydedilmiştir. (Bu konudaki izahlar için bkz., İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/98) Bu tür yorumların zorlama olduğu açıktır. Ancak ilahi kelamda genel manada âhir zaman ahvalinden söz edildiği dikkate alınırsa, birtakım işaretlerin olması da muhtemeldir. Zira Kur'an'ı tebliğ ve tebyin etmekle mükellef olan Hz. Peygamber'in, Kur'an'da icmâlen beyan edilen ahir zaman fitnelerini daha kapsamlı haber verdiği bilinen bir husustur.

Rivayetlerde deccâlle alakalı yer alan vasıfların zahirî manasıyla anlaşılması oldukça güçtür. Zira rivayetlerin geneli müteşâbih özelliktedir. Müteşâbih rivayetlerin anlaşılmasında ise Arap dilindeki mecazın yeri kaçınılmazdır (Müteşâbih hadislerin mecazi yorumuyla ilgili örnekler için bkz. Bodur; 2016 s. 230-270). Hadis edebiyatında İbn Fûrek'le (ö. 406/1015) başlayan müteşâbih hadislerin yorumuna dair müstakil eserlerde (bkz. Bodur, a.g.e., 41-76) müteşâbihin kapsamı daha ziyade haberî sıfatlarla tayin edilmiş olsa da kanaatimizce deccâlle ilgili bazı bilgileri de bu alana dâhil etmek yanlış olmasa gerektir. Zira ileride daha açık görüleceği üzere deccâle ait bazı vasıfların beşer aklı yönünden izah edilmesi ve anlaşılması bir hayli güçtür. Dolayısıyla bu türden rivayetlerin te'vil edilirken dilin imkânlarından istifade edilmesi zaruridir. Tarihi arka plana bakıldığı zaman selefin, müteşâbih naslar karşısında tefviz (manayı Allah'a havale etme) ve tevakkuf metodunu benimsediği görülmektedir (Yılmaz, 2012, s. 121-123). Bununla birlikte sefeye ait bu saf inanışın sonraki devirlerde başta Müşebbihe ve Mücessime gibi fırkalar tarafından su-i istimal edilmesi, Ehl-i sünnet âlimlerini makul gerekçelerle te'vil yöntemini işlevsel hale getirmeye mecbur kılmıştır. Deccâlle ilgili rivâyetlerde de aynı husus geçerlidir. Zira ahir zaman fitnesi olarak haber verilen deccâlle ilgili bazı vasıfların yorumu oldukça güçtür. Mana ve muhteva bakımından anlaşılmasında zorlukların bulunduğu müteşâbih ifadelerin, teklif sırrını ortadan kaldıracak bir şekilde lafza bağlı yorumlanması uygun değildir. Öyleyse genel manada teşâbüh unsuru bulunan rivayetlerin izahında mecazdan istifade son derece yerindedir. İleride de üzerinde durulacağı üzere deccâlin alnında yer alan küfür alametini zahiri anlamak buna örnek olarak verilebilir. Zira deccâlin alnında açık bir şekilde küfür alametinin yer alması teklif sırrına da uygun düşmemektedir. Evet, dünya hayatı imtihandır ve böyle açıktan bir tavsif imtihan sırrına muvafık olmasa gerektir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin yorumunda zahiri yorumlardan kaçınmak gerekmektedir.



Bu araştırmada hadislerde yer alan bilgilerden hareketle deccâle ait özellikler serd edilecek, akabinde ise klasik ve modern dönemde ortaya konan makul ve tutarlı yorumlara özet bir biçimde yer verilecektir. Hadislerde deccâlin özelliklerine geçmeden önce deccâl kavramı üzerinde kısaca durmak isabetli olacaktır.

Kısaca Deccâl Kavramı

Deccâl kelimesi, Arap dilinde bir şeyi örtmek, gizlemek, yaldızlamak veya boyamak manalarına gelen “decl” mastarından türetilmiş bir sıfattır. Deccâl kelimesinin türediği decl mastarı genelde iki şekilde anlaşılmıştır: 1. Deveyi katranla çokça yağlamak. Bu manadan hareketle deccâle bu ismin verilmesi, katranın devenin sırtını kuşattığı gibi onun da büyü ve yalanlarıyla hakkı batıl ile karıştırıp, fitnesiyle her yeri kuşatacak olmasıdır. 2. Kaplamak. Decl mastarı kaplamak manasında da kullanılır. Buna göre deccâl kendisine tâbi olan yalancı ve hileci kimselerle birlikte büyüyle bütün yeryüzünü kaplayacaktır. Zaten bazı hadislerde deccâlin çok kısa sürede yeryüzünü dolaşacağı haber verilmektedir (Bkz. İbn Manzur, Lisanu’l-Arab, Deccâl mad, 11/236; Halil b. Ahmed el-Ferahidi, Kitabu’l-ayn, 2/9). Deccâlin kalıp olarak mübalağa ifade eden kipte gelmesi de onun yalanının ne derece tesir icra edeceğini ortaya koymaktadır.

Bir başka deyişle mübalağa siğası şeklinde gelen deccâl ismi, fitne ve fesadıyla ortalığı kasıp kavuracak deccâlin kendi yalanına kendisi inanacak derecede profesyonel bir yalancı olacağını akla getirmektedir. Hadis ilminde ise deccâl lafzı yalan söylemeyi meslek haline getiren ravileri ifade etmek için kullanılan birinci dereceden bir cerh lafzıdır (İbnü’l-Esir, *en-Nihaye*, 2/102).

Klasik kaynaklarda ise deccâl, “ahir zamanda ortaya çıkıp göstereceği harikulade olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi” şeklinde tanımlanmıştır. (Sarıtprak, *İslam ve Diğer Dinlere Göre Deccâl*, s. 20.) Meşhur bir nehrin adı olan dicle kelimesi de Deccâl ile aynı kökten gelmektedir. Dicle nehri suyuyla yeryüzünün değişik kıtalarına uzandığı gibi deccâl de fitnesiyle dünyanın dört bir yanına dağılacaktır (İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, 2/330). Kur’an’da deccâl lafzı yer almasa da Allah Resûlü’nden nakledilen hadislerde “muhatabını aldatmak gayesiyle güzel sözler söyleyen kişi; bir kaşı ve gözü bulunmayan kötü kimse” anlamındaki mesih kelimesiyle birlikte “el-mesîhu’d-deccâl” ve “mesîhu’d-dalâle” şeklinde ifadeler yer almaktadır (Sarıtprak, a.g.e., s. 20-22; Kuzu, *Mehdi Mesih Deccâl*, s. 165).

Ezcümle deccâl kelime anlamı itibariyle “aldatmak, yalan söylemek” manalarına gelmekte, ıstılah olarak ise ahir zamanda ortaya çıkacağı hadislerde haber verilen din karşıtı bir fitnenin genel ismi olmaktadır. Araştırmanın bir sonraki bölümünde deccâlin vasıflarından söz etmek yerinde olacaktır.

Hadislere Göre Deccâlin Özellikleri

Makalenin girişinde de ifade edildiği gibi deccâl, itikâdî açıdan hadislerle temellendirilmektedir. Zira tefsirlerdeki bazı yorumların dışında doğrudan deccâl inanişini resmeden bir ayet söz konusu değildir. Bu ise haliyle deccâlin evsafını hadisler ışığında ortaya koymayı zorunlu hale getirmiştir. Deccâl ile ilgili hadisler Kütüb-i Sitte başta olmak üzere pek



çok hadis kaynaklarında yer almaktadır.¹ Fakat tespit edildiğine göre İmam Mâlik eserinde deccâl ile ilgili tek bir rivayete yer vermiştir. (Sarıtoprak, a.g.mak., s. 71; Hasan Halid, 1986, s. 200-232, 235).

Öncelikle ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber, deccâl fitnesinden korunmak için ümmetine Kehf sûrelerini okumalarını tavsiye etmiş, bazı rivayetlerde Kehf sûresinin ilk on ayetini, diğer bir rivayette ise son on ayetini ezberleyen kimsenin deccâl fitnesinden emin olacağını haber vermiştir (Ebû Dâvud, Melahim, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/43; 45/508). Yine Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) deccâl fitnesinden korunmak için namazda Allah'a dua ettiği nakledilmektedir. Hiç şüphesiz bu rivayetler deccâlin varlığına dair birer delildir. Öte yandan Allah Resûlü döneminden İbn Sayyad isimli birinin deccâl olması ihtimali üzerinde de durulması² ve meşhur Cessase hadisesi de³ deccâlin varlığıyla alakalı önemli ayrıntılar arasındadır. Hadislerde yer alan rivayetleri şu şekilde başlıklar halinde incelemek imkân dâhilindedir.

Deccâllerin Sayısı

Hadislerde dikkat çeken en önemli özellik deccâllerin sayısı ile ilgilidir. Her ne kadar ahir zamanda ortaya çıkacak büyük deccâlin fitnesi farklı olsa da kaynaklarda ondan önce onun misyonunu temsil eden deccâllerin farklı dönemlerde ortaya çıkacağı haber verilmektedir. Hadis kaynaklarında bu deccâllerin sayısıyla alakalı otuz (Buhari, Fiten, 25; Menakib, 22.), otuzdan fazla (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/504; 10/70) ve yetmiş (Ebû Ya'la, *el-Müsned*, 7/108) rakamları telaffuz edilmiştir. İbn Hacer, yetmiş deccâlin olduğuyla alakalı rivayetin zayıf olduğunu ifade etmiştir. (bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 14/596.) Başka bir rivayette deccâlin sayısının 27 olduğu ve bunlardan dördünün kadın olduğu haber verilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/380). Hadislerdeki bu rakamsal ifadeler hadis

¹ Deccâl ile ilgili bazı rivayetlerin yorumu kapsamında kaleme alınan bazı akademik çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Selman Kuzu, *Hadislerde mehdi ve mehdinin deccâl ve Hz. İsa ile olan münasebeti* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1991; İhsan Yeğen, *Deccâl ile ilgili hadisler ve değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002; Osman Bodur, *Buhârî Şerhlerinde Deccâl Yorumları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2010.

² İbn Sayyad ve Temim ed-Dârî kıssası oldukça uzun ve tahlile ihtiyaç duyduğundan başka bir çalışmanın konusudur. Bu sebeple burada sadece işaret etmekle yetinilmiştir. Fakat ülkemizde İbn Sayyad konusuyula ilgili yüksek lisans düzeyinde çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Yasin Tamgüç, *İbn Sayyad Hakkındaki Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Ankara 2006; Mustafa Kaplan, *Rivayet değeri açısından İbn Sayyad Kıssası* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Ankara 2006. Ayrıca Ali Kuzudişli, *İbn Sayyad meselesini bir makale kapsamında tahlil etmiştir*. Bkz, *Rivayetlerin Yapısal Analizine Giriş: İbn Sayyad ile İlgili Rivayetler Üzerine Bir Yöntem Uygulaması*, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2009, cilt: VII, sayı: 2, s. 85-128.

³ Cessâse hadisesi, Temim ed-Dârî tarafından Allah Resûlü'ne nakledilen bir olaydır. Hıristiyanların ileri gelenlerinden biri iken Şam'dan bir heyetle Medine'ye gelip müslüman olan Temim ed-Dârî, yolculuk sırasında arkadaşlarıyla birlikte uğradıkları ıssız bir adada, adanın "Cessâse" olduğunu söyleyen bir hayvanın delaletiyle deccâl ile görüşüklerini, elleri ve ayakları zincirle bağlı bulunan zamanı gelince ortaya çıkacağını kendilerine söylediğini Hz. Peygamber'e anlatmış, o da deccâl hakkında duyduklarının daha önce ashaba söyledikleriyle benzerlik göstermiş olmasından dolayı memnuniyetini ifade etmiştir. (Müslim, Fiten 119-121; Ebû Davûd, Melâhim, 15; Hadis kaynaklarında detaylı anlatılan bu rivayetle alakalı bkz. Mahmut Yeşil, *Temim ed-Dârî ve Rivayetleri*, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, sayı:21, s. 91-114.



şarihlerince kesretten kinaye kabilinden anlaşılmiş, zaman ve şartlara göre nübüvvet iddia edecek pek çok yalancı deccâlin zuhur ettiği/edeceği ifade edilmiştir. Öte yandan bazı âlimler ahir zamanda ortaya çıkacak büyük deccâl ile diğer deccâller arasındaki en temel farkın, ilkinin ulûhiyet, diğerlerinin ise nübüvvet iddia edecek olması olduğuna değinmişlerdir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/596; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/101; Kastallani, *İrşadu's-sârî*, 15/69).

O halde hadislerde yer alan bu bilgiler, ahir zamanda zuhur edecek büyük deccâl öncesi, onun misyonunu temsil eden pek çok deccâlin ortaya çıkacağını haber vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'den önce bir hayli deccâl ortaya çıktığı gibi bir o kadar da O'ndan sonra zuhur etmiştir. Allah Resûlü devrinde bile Müseylimetü'l-Kezzab gibi, Secah gibi ve bir aralık irtidat eden Tüleyha gibi Deccâller zuhur ettiği bilinmektedir.

Deccâlin Ortaya Çıkacağı Zaman ve Mekân

Hadislerdeki bilgiler ışığında Deccâlin ortaya çıkacağı zamanla alakalı kesin ve net bir tarih kaydetmek oldukça zordur. Ancak Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen şu hadisler de deccâlin zuhur edeceği dönemin manevi atmosferinden söz edilmektedir: “*Deccâl dinin güçsüzleştiği, ilmin yetersiz hale geldiği bir anda ortaya çıkar*” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/367), “*O günler, iman ve küfrün açıkça kamplaştığı, kesin hatlarla birbirlerinden ayrıldıkları günlerdir*” (Ebû Davud, Fiten, 1), “*O günler, akalların çelindiği günlerdir. İnsanlar birbirlerini öldürürler. Öyle ki kişi komşusunu, amcaoğlunu, yakınıni öldürür de öldüren de, öldürülen de niçin olup bittiğini bilmezler*” (Müslim, Fiten, 55).

Deccâlin zuhuruyla İmam Suyuti'nin naklettiği bir rivayete göre deccâlin herhangi bir yüz senenin başında zuhur edeceği ifade edilmekte fakat bunun hangi yüz sene olduğu kesin olarak tayin edilmemektedir. (Suyuti, *el-Havi*, 2/89) Kütüb-i Sitte de yer alan bazı rivayetlerde ise deccâlin Rum diyarının (Ebû Dâvud, Melahim, 14) ve İstanbul'un fethinden sonra zuhur edeceği haber verilmiştir (Müslim, Fiten, 34).

Deccâlin nereden zuhur edeceği konusunda da farklı rivayetler vardır. Bazı sahih hadis kaynaklarında deccâlin doğudan zuhur edeceği ifade edilmiştir (Müslim, Hac, 486; Fiten, 119; 120; Ebû Dâvud, Melahim, 15; Tirmizi, Fiten, 66). Deccâlin çıkacağı yerle alakalı Horasan, Isbahan, Şam ve Şam ve Irak arasındaki bir köy gibi değişik mekânlar kayıt edilmiştir (Tirmizi, Fiten, 57. Müslim, Fiten, 34, 110; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/224). Görüldüğü üzere deccâlin nereden zuhur edeceği konusunda rivayetler birbirinden farklıdır. Söz konusu bu hadisleri yorumlayan Said Nursi, ravilerinin hususi içtihatlarının hadis metinlerine karışmış olması ihtimalinden söz eder. O dönemde hilafet merkezi olan Şam ve Irak gibi yerleri söylemiş olabileceklerine dikkati çekerek özetle şöyle demektedir: Hilafet merkezi eski zamanda Şam'da Irak'ta ve Medine'de bulunduğundan, raviler kendi içtihatlarıyla daima hilafetin öyle kalacağını sanmışlar ve deccâlin buralarda çıkacağını tasavvur ederek, Halep, Şam demişler ve böylece hadisin mücmel haberlerini kendi içtihatlarıyla tafsil etmişlerdir. Said Nursi deccâlin Horasan'dan çıkacağını haber veren rivayeti ise İslam deccâlinin çıkacağı kavmin bir dönem Horasan'da ikamet etmiş olmasına bağlamıştır (Said Nursi, Şualar, s. 492, 501; Bu konudaki tartışmalar hakkında derli toplu bilgiler için bkz. Sarıtoprak, s.g.e., s. 73-74).



Deccâlin Yeryüzünde Kalacağı Süre

Ahir zaman fitnesi deccâlin yeryüzünde kalacağı sürede hadislerde üzerinde durulan konulardandır. Bu konuyla alakalı rivayetlere bakıldığında ortak nokta kırk rakamıdır. Söz gelimi Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen bir rivayette şöyle geçmektedir: “*Deccâl kırk gün yeryüzünde dolaşır. Mekke Medine hariç her yere girer. Onun bir günü bir sene, bir günü bir ay, bir günü bir hafta ve diğer günleri sizin günleriniz gibidir*” (Taberani, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 10/93). Bu rivayetin başka tariklerinde kırk sabah, kırk gece (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/363; 3/367) ve kırk yıl (İbn Mace, *Fiten*, 33) ifadelerine yer verilmiştir. Deccâlin yeryüzünde kalacağı süreyle ilgili hadis şarihleri genelde zahiri manaları üzerinden kabul edip yoruma tabi tutmamış olsalar da bu konuda en dikkat çekici yorumu Aliyyü'l-Kari yapmıştır. Ona göre deccâl fitnesiyle Müslümanların duygu ve düşüncelerine öylesine şiddetli bir şekilde tesir icra edecek ki onun fitnesi karşısında insanlar hayret ve şaşkınlık içerisine düşüp, zamanın uzadığını sanacaklar. O fitneye şahit olan kimselere yaşadıkları üzüntü ve keder sebebiyle bir gün bir yıl gibi olacaktır (Aliyyü'l-Kari, *Mirkatu'l-mefatih*, 5/195).

Bu konuyla alakalı Said Nursî'nin yorumları da hadislerin anlaşılması bakımından farklı bir bakış ortaya koymaktadır. Ona göre bu tür hadisler iki açıdan yorumlanabilir: İlkine göre hadis deccâlin kuzey kutbu tarafından çıkacağını haber vermektedir. Orada ise bir gün geceli gündüzlü bir yıl kadar uzun olup, altı ayı gece altı ayı ise gündüzdür. Dolayısıyla kuzeyden çıkacak bir komite, dinsizliğiyle medeniyet dünyasına saldıracak ve toplumlarda Allah'ı inkâr fikrini yayacaktır. İkincisi ise söz konusu hadislerde deccâlin üç dönemine işaret edildiği şeklindedir. Said Nursi *Şuâlar* isimli eserinde belirtildiğine göre hem büyük Deccâlin, hem İslâm Deccâlinin “üç istibdat dönemi manasında” üç günleri bulunmaktadır: Birinci gün ve devresinde üç yüz senede, ikinci devresinde otuz senede, üçüncü gün ve devresinde bir senede yaptığı değişiklikler on senede yapılmaz. Dördüncü günü ve devresi adileşir, bir şey yapmaz, yalnız vaziyeti muhafazaya çalışır (Bkz. Said Nursi, *Şuâlar*, s. 499; *Sözler*, s. 319; *Sarıtoprak*, s. 76).

Deccâlin Kısa Sürede Yeryüzünde Yayılması

Sahih hadis kaynaklarında deccâle ait olarak zikredilen özelliklerden bir diğeri de onun çok kısa bir zamanda yeryüzünde hızlı yayılmasıdır. Buhari de yer alan bir rivayette deccâlin çok kısa bir zamanda Mekke-Medine hariç hemen her yeri dolaşacağı haber verilmiştir (Buhari, *Fiten* 25; *Tevhid*, 31; *Tirmizi*, *Fiten* 61). Deccâlin bu derece hızlı yayılması ona ait bir fitnedir. Nitekim Sahabe efendilerimiz, deccâlin bu denli hızlı oluşunu Allah Resûlü'ne istifsar etmişler, o da (sallallâhu aleyhi ve sellem) deccâlin önüne bulutu katan rüzgâr gibi hızlı olacağını haber vermiştir (Müslim, *Fiten* 110; *Ebû Dâavud*, *Melahim* 14).

Deccâlin dünyada hızlı yayılmasıyla ilgili Said Nursi'nin şu izahlarına yer vermek yerinde olacaktır: Deccâl zamanında haberleşme ve seyahat araçları o derece gelişir ki, bir hadise bir günde bütün dünyada işitilir. Ve bir adam kırk günde dünyayı dolaşabilecek, yedi kıtasını, yetmiş hükümetini görebilecek ve gezebilecektir. Bu rivayet aynı zamanda keşfedilmeden on asır öncesinde tren, otomobil, otobüs ve uçak gibi araçlardan mücizâne haber vermektedir (Said Nursi, *Şuâlar*, s. 495).



Öte yandan deccâlin hızından bahseden bazı rivayetlerde onun bineğinden de söz edilmiş ve bu bineğin bir çeşit eşek olduğu ifade edilmiştir. (Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/529) Oldukça büyük olan bu eşeğin iki kulağının arasındaki genişliğin kırk arşın olduğu haber verilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/367; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/530). Deccâlin bineğiyle alakalı modern dönem de şöyle bir yorum kaydedilmiştir: Deccâlin bineği bir uçaktır. Hadisteki iki kulağı arasındaki genişliğin kırk arşın olması da uçağın iki kanadının arasındaki kırk arşınlık uzunluktur (Sarıtoprak, *a.g.e.*, s. 83). Hâsılı deccâlin zuhur edeceği dönem teknolojik gelişmelerin de had safhada olacağı bir dönemdir. Bu sebeple deccâlin o dönemde mevcut bineklerle kısa zamanda dünyayı turlaması, fitnesini her yere yayması akıldan uzak bir durum değildir.

Deccâlin Öldürüp Diriltmesi

Bazı rivayetlerde deccâlin, öldürüp diriltme şeklinde istidraç kabilinden imkânlarından söz edilmektedir. Söz gelimi rivayetlerde deccâlin ilahlık iddiasını kuvvetlendirmek için, bedeviler arasında giderek, onlara “deveni diriltirsem rabbin olduğuma inanacak mısınız?” şeklinde sorular soracağı, buna şahit olan bedevilerin ise ona iman edeceği yer almaktadır. Yine deccâlin kardeşi ve babası ölen kimseye de aynı soruları yönelteceği ve onların da deccâle iman edecekleri haber verilmektedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/455-6). Konuyla ilgili rivayetler lafza dayalı bir biçimde yorumlanmış, deccâlin Allah’ın dilemesiyle öldürme ve diriltme gibi olağan dışı iddialar da bulunabileceği, fakat bunun onun davasının yalan ve geçersiz olduğunu ortaya koymaktan başka bir işe yaramayacağı ifade edilmiştir (İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 14/615; Ayni, *Umdetu’l-Kârî*, 8/435; Kastallani, *İrşadu’s-sârî*, 15/80).

Deccâlin Bazı Kutsal Beldelere Girememesi

Hadislerde deccâlin hızla dünyada yayılacak olmasına rağmen, değişik rivayetlerde Medine’ye giremeyeceği ifade edilmiştir. Başka bir hadiste Deccâl ve Taun’un Medine’ye giremeyeceği haber verilmiş, bir rivayette ise değil kendisi deccâlin korkusunun bile oraya giremeyeceği ve Medine’nin yedi kapısında muhafız iki meleğin bulunacağı nakledilmiştir (Buhari, *Fiten*, 27). Yine Deccâlin Medine’de bir tarafa ineceği, Medine’nin üç kez sarsılacağı ve oradan kâfir münafığın çıkacağı rivayet edilmiştir (Buhari, *Fiten*, 27). Başka rivayetlerde deccâlin giremeyeceği yerler arasında Mekke ve Kudüs gibi şehirler de zikredilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/16). Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan bir rivayette ise deccâlin giremeyeceği dört mescid şu şekilde sıralanmıştır: *Mescid-i Haram*, *Mescid-i Aksa*, *Mescid-i Tur* ve *Mescidi- Nebevi* (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/364).

Hadis şarihlerince deccâlin Medine’ye girememesi, çıkış zamanına münhasır olarak düşünülmüştür. Yoksa hadiste bundan önceki dönemlere hüküm teşmil edilmiş değildir (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 16/213). Bazı âlimler ise hadiste özellikle Medine’nin zikredilmesini, Allah Resûlü’nün mübarek bedeninin burada metfun olması itibariyle bu şehrin şerefli ve kıymetli olmasına bağlamışlardır (İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-nufûs*, 2/185; Ayrıca bkz. Sarıtoprak, *a.g.e.*, s. 83-84). Dolayısıyla ahir zamanın en çetin fitnesi olan deccâl, Allah Resûlü’nün de haber verdiği veçhile o kutlu şehre girmeye güç yetiremeyecektir.



Deccâlin alnındaki kâfir yazısı

Hadis literatüründe deccâle ilgili önemli vasıflardan birisi olarak alnındaki kâfir yazısı yer almaktadır. Buna göre deccâlin iki gözü arasında alnının ortasında herkesin rahatlıkla okuyabileceği açık harflerle k-f-r yazısı bulunmaktadır (Buhari, Fiten, 24). Sahih hadis kaynaklarında bu yazının her mümin tarafından rahatlıkla okunabileceği ifade edilmişken, başka bir rivayette ise sadece deccâlin icraatından hoşnut olmayan kimselerce bu yazının okunabileceği haber verilmiştir (Müslim, Fiten 95; Ebû Dâvud, Melahim, 14; Tirmizi, Fiten, 56).

Bu tür rivayetlerin yorumunda iki temel yaklaşım dikkati çekmektedir. Cumhuriyetin görüşü deccâlin alnındaki bu yazının hakiki manada yazılı olacağı şeklindedir. Allah deccâlin küfrüne yalancılığına ve insanları aldatmasına bir alamet olsun diye onun iki alnı arasında küfür alameti yerleştirmiştir. Okuma yazma bilen bilmeyen herkes bu yazıyı okuyabilir. Mü'min basiretiyle bu yazıyı okuyabilse de kâfir bilgili olsa da bunu idrak edemez. Deccâlin zuhur edeceği dönem harikalar dönemi olacağı için alnındaki yazı da bu çeşit olaylardan birisini teşkil etmektedir (Hattabî, *A'lamü'l-hadis*, 4/2332).

Deccâlin alnındaki bu yazıyı hakiki değil de mecazî olarak yorumlayan âlimler de olmuştur. Nitekim Kadı İyaz'a göre göre hadisteki bu yazı, deccâlin ortaya çıkacağına dair bir alamet olmaktadır (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/612). Buhari şarihi İbn Mulakkın ise deccâlin alnındaki yazıyı zahiri ve hakiki manada anlamanın imtihan sırrına uygun düşmeyeceğini, dolayısıyla da bundan başka bir mananın kastedildiğini ifade etmiştir (İbn Mulakkın, *a.g.e.*, 14/599). Modern dönem yorumculardan Said Nursi de deccâlin alnındaki yazıyla ilgili ikinci yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre bu yazı maddi bir yazı olmayıp, deccâlin başına konulan bir küfür alametidir (Said Nursi, *Şualar*, s. 490).

Deccâlin Gözündeki Kusur

Hadislerde deccâlin bir gözünün görme duyusundan mahrum olduğu ifade edilmiştir. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) deccâlin bu özelliğinden bahsederken, kendisinden önceki peygamberlerin bu hususa işaret etmediğini belirtmiştir (Buhari, Fiten 26; Enbiya, 77; Müslim, Fiten, 100, 109). Konuyla ilgili hadislerde yer alan bilgilere bakıldığında deccâle ait bu kusurun sağ gözde (Buhari, Enbiya, 77; Müslim, Fiten, 100) olduğunu belirten rivayetler olduğu gibi, sol gözde olduğunu söyleyenlerde vardır (İbn Mace, Fiten 33). Buhari Şârihlerinden Molla Gürani, deccâlin gözündeki kusurla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: Ulûhiyet iddiasında bulunacak kadar Allah'a karşı saygısızlık içerisinde giren Deccâl, suret bakımından da en kötü halde olacaktır. İnsanlar onun sûreten bir çirkinliği karşısında hayrette kalacak ve onun fitnesinden haberdar olacaklardır (Molla Gürani, *Kevserü'l-Cari*, 465a).

Nitekim hadislerde yer alan diğer bazı tavsiflerde de deccâl oldukça çirkin olarak anlatılmıştır. Söz gelimi bazı rivayetlerde deccâlin gözünün çukur (memsuh) olduğu haber verilmiş (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/16, 364) daha başka rivayetlerde ise onun gözü patlamış üzüm tanesine (Buhari, Fiten, 26), yeşil renkli cama (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/123) ve parlak bir yıldız (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/79) benzetilmiştir. Yine deccâlin gözünde görmeye engel bir et parçası olduğu da rivayet edilmiştir (Taberanî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 7/84).



Rivayetlerden anlaşıldığına göre deccâlin gözünde kusur vardır. Şarihlerin ekserisi konuyla ilgili birbirinden farklı hadislerden yola çıkarak deccâlin gözündeki kusuru, hakiki anlamda kabul etmişler ve deccâlin sadece tek gözünün değil her iki gözünün de kusurlu olduğunda ittifak etmişlerdir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/609). Deccâl'in sadece gözündeki kusurun zikredilmesinin sebebi ise, bu tür kusurların herkes tarafından kolayca idrak edilebilecek olmasıdır (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/103).

Konuyla ilgili Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen “*Muhakkak Deccâl, şaşıdır, sizin Rabbiniz asla şaşı değildir*” (Buhârî, Tevhîd 17; Müslim, İman 274; Ebû Dâvûd, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 60; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/530 (8613); Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, V/48(2852); İbn Hıbbân, *Sahih*, XV/183(6780) hadisinin yorumuyla alakalı şarihler şu bilgilere yer vermişlerdir: Hadiste Allah'ın Deccâl gibi şaşı olmadığını mukayese edilmesi, hadisin te'vîl edilmesini gerekli kılmıştır. Zira mahiyeti itibariyle kusur olan bir durumun özellikle ön plana çıkartılması, Allah'ın şaşılığın mahalli olan bir göze sahip olduğunu ifade etmek için gelmemiştir. Bu hadiste temsil sanatı vardır. Hadiste şaşılık zikredilmiş, fakat bununla Allah'ın her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğu temsilen haber verilmiştir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII/390; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, XV/373; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs*, s. 253; bkz. el-Kasrî, *Tenbîhü'l-efhâm*, s. 185-186).

Deccâlin gözündeki kusuru hakiki anlamda kabul eden âlimler olduğu gibi mecaza hamledenler de vardır. Bunlardan Aliyyü'l-Kari, hadislerde haber verilen gözden maksadın da fiziki göz olmayıp, kalp gözü olabileceğine işaret etmektedir (Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefatih*, 5/190; 6/190 vd).

Said Nursi'ye göre de deccâllerin hepsi imansız olacakları için, sadece dünyayı görececek gözlere sahip olacaklardır, onlar da ahireti görececek göz yoktur (Said Nursi, *Şualar*, s. 499). Ona göre büyük Deccâlın bir gözünün kör, diğeri de ona nispeten kör hükmünde olup, gözünde ispritizma nev'inden büyüleyici bir manyetizma, İslâm Deccâlının da, bir gözünde teshir edici manyetizma bulunmaktadır. Devamla Said Nursi şu satırları kaydetmektedir: "Hatta rivayetlerde, 'Deccâlın bir gözü kördür' diye, nazar-ı dikkati gözüne çevirerek, bununla deccâlin yalnız bu dünyayı görececek bir tek gözü olacağı ve akıbeti ve ahireti görebilecek gözlerden yoksun olacağı haber verilmiştir" (Said Nursi, *Şualar*, s. 499).

Ezcümle deccâlin gözündeki kusurun gerçek anlamda olması ihtimal dairesinde olsa da bunu suret ve siret bakımından çirkinlik şeklinde anlamak da mümkündür. Ya da Said Nursi'nin ifade ettiği gibi deccâlin gözü sadece bu dünyaya dönüktür. Ahirete ve ukbaya bakan bir yönü asla yoktur. Dolayısıyla deccâl kendisine tabi olanlara bu dünyada rahata ermenin yollarını gösterecek, onların ahiret nimetlerinden mahrum olmalarına öncülük edecektir.

Deccâlin Cennet ve Cehennemi

Allah Resûlü'nün "Hz. Âdem'in yaratılışından itibaren Kıyamete kadar geçen süre içerisinde Deccâldan daha büyük bir olay ve fitne yoktur." (Müslim, Fiten: 126) hadisin de buyurduğu gibi, Deccâlın fitnesi yeryüzünün en büyük fitnesidir. Bu fitne kapsamında Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen şu hadislerde deccâlin cennet ve cehenneminden söz edilmektedir: “*Deccâlin beraberinde cennet ve ateş vardır.*” “*Cennetin ve ateşin misli vardır.*” “*Deccâlin cenneti ateş, ateşi ise cennettir*” (Müslim, Fiten, 109; İbn



Mace, Fiten, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/397). İbn Hacer'e göre deccâl insanları adeta büyüleyen birisi olduğundan eşyayı olduğundan farklı gösterme yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla onun cennetinden maksat, kendisine tabi olanlara tattırdığı leziz dünyevi nimetler, cehenneminden maksat ise kendisine tabi olmayanlara yapmış olduğu eziyet işkence ve azaptır (İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 16/214).

Said Nursi ise bu konuda şöyle demektedir: Fitneyi en büyük koz olarak kullanan Deccâl, medeniyetin zevk ve eğlencelerini, nefsin hoşuna gidecek her şeyi taraftarlarının, dostlarının önüne serer, onları makam, mevki ve maddî imkânlarla el üstünde tutar, refah ve saadet sunar, yani onlara bir nevi cennet hayatı yaşatır. Kendini tanımayan kimseleri yokluk, azap, işkence ve sıkıntılara atar, hayatlarını zindana çevirir. Hapishaneler onun zamanında bir nevi cehenneme döner (Said Nursi, *Mektubat*, s. 54; Said Nursî, *Şuâlar*, s. 503, 509).

Deccâlin yanında ekmekten bir dağ olması

Deccâl ile ilgili rivayetlerden birinde onun ekmek dağları ve su nehirleri bulunduğu haber verilmiştir (Buhari, Fiten, 26; Müslim, Fiten, 114,115). Bilindiği üzere ekmek ve su bir insan için zaruri ihtiyaçlardandır. Bu kapsamda Buhari şârihlerinden İbn Battal mezkûr hadisi şu şekilde yorumlamıştır: Hadisten açıkça anlaşıldığına göre deccâlin en önemli özelliği kendisine tabi olan kimselere, onların en zaruri ihtiyaçlarını vermesi ve bu sayede onların gözlerini boyamasıdır. İnsanlar onun elinden ihtiyaçlarını aldıklarından ötürü fitneye kapılacaklar ve onun şerrini fark edemeyeceklerdir (İbn Battal, *Şerhu'l-Buhârî*, 10/66). Zerkeşi, deccâlin insanların gündelik ihtiyaçlarını gidermek suretiyle onlar tarafından kıymet göreceğini ve insanlar bu fitneyi bir türlü fark edemeyeceğini ifade etmiştir (Zerkeşi, *et-Tenkhu li Elfazi'l-Câmû's-sahih*, 2/1245). Dolayısıyla deccâl, kendisine tabi olanların en elzem hayati ihtiyaçlarını onlara takdim ederek, bir anlamda kendisini gizleyecek ve pek çok kimse onun fitnessini anlayamayacaktır.

Deccâlin Ölümü

Deccâlin ölümüyle ilgili sahih hadis kaynaklarında değişik rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Hz. İsa, iki melek ile birlikte Şam'ın doğusundaki minareye incek, deccâli arayacak ve Lud kapısında onu öldürecektir. Allah Resûlü'nün Miraca çıktığında Hz. İsa ile karşılaştığı ve onun kendisine deccâli öldüreceğini haber verdiğine dair rivayetlerde vardır (Müslim, Fiten, 110; Tirmizi, Fiten, 59, 62; İbn Mace, Fiten 33; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/488, 545). Deccâlin ölümüyle ilgili rivayetler genelde hadis şarihleri tarafından lafza bağlı bir şekilde yorumlanmış, Hz. İsa'nın hakiki anlamda bir dağın tepesine inip Deccâli öldüreceği fikri savunulmuştur (İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 6/287; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 7/90; Kastallanî, *İrşâdu's-sârî*, 15/81). Said Nursi ise deccâlin öldürülmesini, bir şahsın öldürülmesinden daha ziyade, materyalist bir akımla dine karşı olan bir fikir akımının öldürülmesi şeklinde anlamaktadır (Said Nursi, *Şualar*, s. 493). Bu yaklaşımıyla Said Nursî, Deccâle bir şahsı manevi şekilde yaklaşmaktadır.

Sonuç

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse deccâl, ahir zamana ait en önemli fitnelerden biridir. Bazı müfessirler tarafından bir kısım ayetler deccâle işaret ediyor şeklinde yorumlansa da bu konudaki tafsîlî bilgiler hadislerde yer almaktadır. Hadislerde deccâlin ortaya çıkacağı yer, kusurları, olağanüstü halleri ve ölümü gibi vasıfları net bir biçimde haber verilmiştir. İlk



dönemlerde bu türden rivayetlerin yorumunda zorlama anlayışlar ileri sürülmüş olsa da özellikle Said Nursi gibi çağdaş yorumcular, günümüz verilerini de hesaba katarak daha anlaşılır ve tutarlı tevellere yer vermişlerdir. Özellikle Nursi'nin deccâli şahıstan ziyade bir şahsı manevi şeklinde görmesi dikkat çekicidir. Ona göre deccâle alakalı hadisler müteşâbih kabilindedir. Dolayısıyla bu tür rivayetler yorumlanırken teklif sırrını ortadan kaldıran tevellerde bulunmak doğru değildir. Lafzi yorumlardan kaçınmak isabetli olandır.

Yine teknolojik imkânların gelişmesiyle, deccâle ait bazı vasıfların daha rahat yoruma konu edildiği ifade edilebilir. Zira deccâlin yeryüzünü kısa sürede dolaşması, bineğinin mahiyetiyle alakalı bilgiler günümüz dünyasında daha rahat idrak edilebilmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda deccâlin binek olarak kullanacağı merkebinin iki kulağı arasındaki mesafenin, uçağın iki kanadı arasındaki uzunluğun kırk arşın olduğu şeklinde te'vil edilmesi oldukça ilgi çekicidir. Yine deccâlin fitnesinin az bir zaman diliminde bütün dünyaya yayılmasını günümüz teknolojik veriler sayesinde daha makul anlamak olasıdır. Zira dünyanın adeta küresel bir köy halini aldığı şu dönemde, deccâlin muhtelif haberleşme vasıtalarıyla kendi amansız fitnesini tüm dünyaya duyurması anlaşılabilir niteliktedir. Dolayısıyla deccâle ait rivayetlerin hususi ile günümüz bilgileri sayesinde daha makul bir şekilde te'vil edilmesi, hem nassların anlaşılmasına katkı sunması hem de bu türden rivayetlerin aklen izahı güç diye reddedilmesine engel teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, (1999/1420) *el-Müsned*, (I-XXXXV) nşr. Şuayb Arnavût ve Diğerleri, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Ali el-Kârî, (2010/1432) *Mirkâtü'l-mefâtih şerhi Mişkâtü'l-mesâbih*, (I-IX) Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Aşıkutlu, E. (1994). "Deccâl" *Dia*, 9/72, İstanbul.
- Bedreddin A. (ts) 'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (I-XXV) Beyrut: Dâru ihyâi'türâsi'l-arabî, ts.
- Bodur, O. (2016). *Müteşâbih Hadîslerin Yorumu*, İstanbul; Rağbet Yayınları.
- el-Bezzâr, (1988/1409) *el-Müsned*, (I-XVIII) thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-ulûmî'l-Kur'ân, Medine: Mektebetü'l-ulûmî ve'l-hikem.
- Buhârî, (1315) Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, (I-VIII) İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire.
- Ebû Dâvûd, (1998/1419) Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, (I-V) thk. Muhammed Avvame, Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti İslâmiyye.
- Hattâbî, (988/1409) A'lamü's-Sünen, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ,
- Hâkim, (1915) *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, (I-IV) Haydarâbâd: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Halil b. Ahmed, (1988) *Kitâbu'l-'ayn*, (I-VIII) thk. Mehdi Mahzumî, İbrâhim Sâmerrâi, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbûât.
- Heysemî, (1412) *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, (I-X) Beyrut, Dâru'l-fikr.



- İbn Ebî Cemre, (1428/2007) *Behcetü'n-nüfûs ve tehallihâ bi ma'rifeti mâ lehâ vema aleyhâ*, Beyrut; Dâru Kütübi'l-ilmîye.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (I-VII) thk. Muhammed Avvâme, Dâru's-selefiyye.
- İbnü'l-Esîr, (1399) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, (I-V) thk. Tâhir Ahmed er-Râzî, Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, (1995) *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, Beyrut: el-Mektebe'l-asriyye.
- İbn Fûrek, (1985/1405) *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*, thk. Mûsâ Muhammed Ali, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.
- İbn Fâris, (1979/1399) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, (I-VI) thk. Abdü's-selâm Muhammed Harun, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Hacer, (ts) *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII) thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hibbân, (1993/1414) *Sahîhu İbn Hibbân*, (I-XVIII) thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- İbn Huzeyme, (1970/1390) *es-Sahîh*, (I-IX) thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İbn Manzûr, (1414) *Lisânü'l-'rab*, (I-XV) Beyrut: Dâru Sadır,
- İbn Mulakkin, (1429/2008) *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi's-sahih*, Katar, Dâru'l-felah.
- Kastallânî, (1996) *İrşâdu's-sârî li şerh-i sahîhi'l-Buhârî*, (I-X) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Kuzu S. (2001) *Mesih Mehdi Deccâl*, İstanbul; Merkür yay.,
- Molla Gürânî, Şemsüddin Ahmed b. İsmail b. Osman, *el-Kevseru'l-cârî ila riyadi Ehâdisi'l-Buhârî*, Yazma Nüsha, Süleymaniye Ktp, Ayasofya, nr: 686, vr:496.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (I-V) Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374.
- Said N. (ts) *Şualar*, İstanbul, Sözleryayınevi.
- Said N. (1991) *Mektubat*, İstanbul, Sözleryayınevi.
- Sarıtoprak Z. (1992) *İslam ve Diğer Dinlere Göre Deccâl*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları.
- Taberânî, (1404/1983) *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (I-XV) Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem,
- Taberânî, (1415) *el-Mu'cemü'l-Evsat*, (I-X) thk. Tarık b. İvâdullah b. Muhammed, Abdü'l-muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Daru'l-Haremeyn.
- Tirmizî, (1978/1398) *es-Sünen*, (I-IV) thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi,
- Yılmaz F. (2012) Hadisler Arasındaki İhtilafı Giderme Yöntemi Olarak Tevakkuf ve Fethu'l Bârî'deki Örnekleri, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIV, sayı: 1, s. 107-130, s. 121-123.



AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 59 Ocak - Şubat 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>



Zebîdî, (ts) *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (I-XXXX) Dâru'l-hidâye.

Zerkeşî, (ts) *et-Tenkîhu li elfâzi'l-Câmii's-sahîh şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Riyad, Mektebetü'r-rüşd.